

Д-р Хюсеин МЕВСИМ

(Анкарски университет, Турция)

**МУХАДЖИРЪТ ИЛИ ЗА ЕДИН НЕИЗСЛЕДВАН
ОБРАЗ ОТ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА**

Hüseyin MEVSİM, PhD

(University of Ankara, Turkey)

**THE MUHACIR OR ABOUT AN UNINVESTIGATED
CHARACTER IN THE BULGARIAN LITERATURE**

В настоящата разработка се прави опит, първи в това отношение, за осветляване на образа на мухаджира – изселника, бежанеца, който се прокрадва в произведенията на някои български автори, свързани с Истамбул или пътешествали по пределите на Османската империя. В случая мухаджирът не се явява класическият чужденец, а отчужденият или отчужденият се вече довчерашен свой, съсед, земляк..., несретникът с тежка съдба, подгонен от войни или други събития. В приведените примери от произведения в различни жанрове на българските творци с различна нагласа и натюрел, мухаджирът се възприема и се изобразява като човек с несретническа орис, зациклен между отиването и завръщането, често в окаяно материално и морално състояние, което понякога го озлобява срещу довчерашните си съседи, земляци, свои..., физически откъснал се от своята родина, духовно той продължава да битува в нея, превърнал се вече в “изгубен рай”. Чул да се говори на познат, но вече чужд и останал в миналото език, мухаджирът търси контакт, за да изплаче болката си, да се изповяда като пред близък и доверен човек. Българските писатели и поети дълбоко състрадат и съчувстват на мухаджира, те споделят неговата зловеща съдба, която засенчва в очите и душите им дори непомятащите прелести на Босфора.

Key words: The Muhacir, Bulgarian Literature, Nikola Natchov, Konstantin Velitchkov, Atanas Daltchev, Vassil Kantchev.

След Руско-турската война от 1877–1878 г., в българската литература, особено в произведенията на авторите, които посещават Истанбул или други места в пределите на Османската империя, макар и мимоходом, се прокрадва един герой, чийто образ досега не е привличал, а поради това – и не е попадал в полезрението на критическите проучвания.

В настоящата разработка ще се постареем да се спрем върху спадащите към различни жанрове творби, в които се натъкваме на проявленията на този образ, както и да маркираме контурите на портрета му, който при евентуални бъдещи изследвания да бъде разширен и уплътнен.

Става въпрос за образа на *мухаджир* или *муаджир*, *моаджир*, *моажир*, *маджирин*, в каквито разновидности той лексикално битува в текстовете на българските автори. Ако би следвало да обърнем внимание на граматическата страна на думата, то тя е съществително, чиято най-точна форма е *мухаджир* (на турски *muhacir*), като произлиза от арабската *muhāceret* (*мухаджерет*), от едно семантично гнездо и производно от *хиджр* (и *хиджра*), думи, с които се обозначава преселението на мюсюлманския Пророк със своите 73-ма последователи от Мека в Медина през нощта срещу 16 юли 622 г., с други думи, бягството Му от многобожниците (Михайлов 1999: 133). В речника на съвременния турски език думата битува едновременно като съществително и прилагателно със следното основно значение: “Човек, който се разделя със земята и родината си и се установява на друго място, изселник.” (Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 2005). В известния “Речник на българския език” на Найден Геров тя присъства едва в допълнителната част, която се издава малко по-късно от основните томове, със значение “бежанец, преселенец”, като за източника, в който тя е регистрирана, се посочва преведената книга на Константин Иречек “Княжество България”. Днес в турски тя фигурира в една много разпространена, особено сред изселниците, извадка от реч на Мустафа Кемал Ататюрк (1881–1938), произнесена на 17.01.1931 г., която обикновено служи за мото в изселническите списания или електронни сайтове с тази насоченост, а именно: “Изселниците са скъп спомен от загубените земи”, а така също и в мисълта, приписвана на Пророка, която звучи и като пословица: “Изселничеството е огнена риза”. Може би заради тази експресивна натовареност думата и съответно човекът, когото тя обозначава, предизвиква състрадание, символизирайки една изпълнена с трудности и несгоди незавидна съдба. В румелийските диалекти на турския, а така също в езика на самите изселници от Балканите, днес лексемата битува разговорно като *tacir* (*маджър*), съответно *tacirlik* (*маджърлък*), или даже *tacur* (*маджур*), респективно *tacurluk* (*маджурлук*).

След Руско-турската война, когато започва първата масова изселническа вълна от Балканите към Мала Азия, в резултат на която милиони хора изоставят родните си места и преминават “от другата страна на водата”, с други думи, отвъд Босфора и Мраморно море, тази дума започва да се използва по-често, навлизайки даже в политическия жаргон. Така например във втори том на Симеон-Радевите “Строители на съвременна България” в “Избирането на Валдемара” (глава шеста), четем следното: “Султанът, както казват, се намирал под влиянието на някой си Али Риза паша, председател на моаджир комисииону...” и тази дума под линия е обяснена така: “Комисия за мухаджирите или изселниците турци из България. Тя бе учредена след Руско-турската война.” Впрочем някои са склонни да възприемат и осъзнават този процес не като изселване, а преди всичко като преселване, с други думи, завръщане там, откъдето си дошъл, в прародината, в “анаватан”.

Именно тази среща, но вече в чуждата страна, на българския творец с човека, с когото е живял заедно в своята страна, поражда интересни размисли

и вълнения у него, не го оставя безучастен. Би било добре да се уточни, че в случая мухаджирът не се явява класическият чужденец, дошъл отнякъде с определена цел и установил се временно или постоянно, чиито образци изобилстват в българската литература. Мухаджирът е отчужденият или отчуждилият се вече довчерашен свой, съсед, земляк..., несретникът с тежка съдба, подгонен от войни или други събития.

Ако трябва да подходим в хронологически порядък към примерите, с които ще си послужим за илюстрация, за пръв път попаднахме на мухаджирите в “До Бруса и назад” на Никола Начов (1859–1940), “пътни бележки”, които се водят с подкупваща непосредственост и се отнасят за периода веднага след Руско-турската война от 1877–1878 г., но се превръщат в литературен факт и стават достояние на читателите едва след оформянето на записките като книга през 1934 г. с псевдонима Нанчо Донкин. Деветнадесетгодишният бъдещ проникновен изследовател на Възраждането и духовните му центрове пътува от родния си Калофер през Пловдив, Едирне, Истанбул за Бурса, където починалият веднага след раждането му негов баща се занимавал с абаджийство. В качеството си на единствен син той тръгва да търси евентуалното наследство на баща си и описва всичко, каквото е видял и преживял по време на пътуването, като често предава такива подробности, които днес представляват ценни свидетелства за социално-икономическия живот в района на Мраморно море през онзи период, а обстоятелството, че не са минали през призмата на предубедителното отношение към видяното, още повече повишава значението на тези “пътни бележки”. Пътувайки в това размирно за Балканите и Мала Азия време, младият Начов няколко пъти ни предава сцени, отнасящи се до мухаджирите: *“В турския кораб имаше много муаджирци турци, бегълци от Европейска Турция, когато били навлезли в нея руските войски (1877–1878) и сега вече се помирили с новото положение и се връщаха по местата си, в освободена България.”* (Донкин 1934: 20). В тази повратна и кипяща година след войната, около Новата джамия (Yeni Cami) край Златния рог в Истанбул, чакайки с група цариградски българи отплаването на кораба за босфорското предградие Бююкдере, където се намира лятната резиденция на руския посланик, тогава Лобанов-Ростовски, при когото се предполага, че непременно ще се отбие новоизбраният български княз Александър Батенберг на път от Верона за България (Мевсим, 2006), той отново се натъква на мухаджирите и ето как е предадена тази покъртителна сцена: *“Тук пихме по едно кафе в големи разлати чаши, а някои по-стари абаджии си поръчаха и наргиле, малко за разтуха. Наоколо покрай зидовете и на голата земя се търкаляха, някои още полусънни, муаджирци турци – стари и млади, мъже, жени и деца, дрипави, мръсни и погрознели в най-окаяно положение, избягали още отдавна от освободените български земи. Повечето от тях живеяха от подаания. По цял ден те се припичаха на слънцето и все очаквайки пак да се върнат в старите си жилища. Муаджирци имаше пръснати и по другите цариградски махали.”* (Донкин 1934: 38). Начов ги среща и на пристанището на градчето Мудания

край Мраморно море, откъдето с файтон се продължава към Бурса или се завръща с кораб в Истанбул: *“Другият турски кораб беше натоварил от Мудания турци муаджирци (бежанци), които дълго време се били скитали из Анадола – гладни и дрипави и най-сетне бяха се помирили с новото положение на Балканския полуостров и се връщаха по местата си, които по-рано били напуснали поради голям страх от московеца.”* (Донкин 1934: 88). По-късно ги намира в село Сусурлук, към Балъкесир, където заедно с чичо си Манол отива да събере вересиите на баща си. Въпреки че Никола много желае да се срещне и побеседва с мухаджирите, чичо му категорично забранява всеки контакт с тях: *“Селото Сусурлук... тук намерихме неколцина муаджирци турци карловци. Види се, били са много добри, та чак тук са избягали. Него ден на одного от тях беше умряла жената. Искаше ми се да поприкажа нещо с по-раншините ни съседи турци карловци, но чичо Манол не ме остави и дума да кажа, да не си навеем някоя беля, пък и на бай Иванови.”* (Донкин 1934: 92).

Един друг български автор, Константин Величков (1855–1907), трайно свързан с Истанбул и неговите образователно-културни учреждения, прекарал повече от една пета част от сравнително краткия си живот тук, също възсъздава, при това много по-силно и запомнящо се, мухаджира. В един от цариградските му сонети, по-конкретно това е 36-ият поред *“Низ улиците тесни, пълни със сенки...”*, в цялата си трагика пред нас се изправя фигурата на мухаджира. Изкушавам се да приведа изцяло този сонет, който, макар и с някои свои формални несъвършенства, по моему представлява един от върховете във високохуманистичната насоченост на българската литература:

*Низ улиците тесни, пълни със сенки,
на Искюдар, потънал в пек и мир,
възпря ни беден продавач на дренки:
– Купете, моля, аз съм муаджир.*

*От връх от Чамлѣджа, със душа няма
от радост, впивам очарован взор
в разкошната и дивна панорама,
сияюща край светлия Босфор.*

*Всред тоз възторг, сред туй опиянение,
в кое душата търси бог-кумир
хвала да му отпрати на колене,
всред блякавий необозримий шир,
де лута се духът без насищение,
аз мисля все за бедний муаджир.* (Величков 1966: 62)

Тази сцена не е плод на развихрена поетическа фантазия, а една действително преживяна история, защото от мемоарно-пътеписния откъс *“Чамлѣджа”*, в който Величков демонстрира едно блестящо владеене, подплатено с фило-

софско осмисляне и ситуиране на Истанбул в географско-исторически аспект, той подробно разказва за споменатата среща (и разминаване). С неколцина свои приятели те преплуват с каик през Босфора, но с ясното съзнание, че това не е само физическо пресичане на едно водно пространство, а преодоляване на разстоянието между две цивилизации, преминаване от един свят в друг. В Юскюдар (или Скутари) е пазарен ден, те минават през него и Величков възприема и описва цялата обстановка като един художник ориенталист. Когато той едва ли не в упоение се радва на своите “моделни”, един продавач на дренки се обажда на български и ги подканва да си купят от свежите му плодове. Между тях се завързва следният разговор:

- *Нима знаеш български?*
- *И аз съм от вашите места, господине.*
- *Откъде си?*
- *От Пазарджик.*
- *А що търсиш тука?*
- *Мухаджирлък, господине.*

И бедният турчин сви така знаменателно рамената си, щото да проумеем окаяното му състояние. Думите му болезнено прозвучаха в сърцето ми. Един от другарите ми купи за няколко десетачета от разхладителните му и така вкусни през лятото овоция. (Величков 1966: 202).

Един друг изследовател, дългогодишен учител в Македония, а впоследствие и министър на народното просвещение за кратко време (1902), Васил Кънчев (1862–1902), в своя пътепис “Из Мала Азия” (Пътуване към българските колонии), появил се през 1899 г. в сп. “Български преглед”, ни разкрива образа на мухаджира в друга светлина. Както ще установим от приведените фрагменти от произведението му, съдържащо ценни сведения за социално-икономическото и особено демографско-просветното състояние на градовете и селищата в Бурсенско и Балъкесирско към края на XIX в., тук вече мухаджирът представлява и се възприема като потенциална заплаха за довчерашния съсед или земляк, той е недружелюбен, дори долавяме един стремеж към реваншизъм: “Преселенците турци от България, които пълнят тия места, по естествени причини са озлобени срещу нас.” (Кънчев 1899: 70). “Има много оплаквания от мухаджирите. Местните анадолски турци са мирни и с тях добре живеели християните. Околността на града е населена главно с преселници турци и затова е станало още по-несигурно.” (Кънчев 1899: 74). “Многото мухаджири от България са привикнали зле да гледат на българските пътници.” (Кънчев 1899: 83). “Четиримата българи са ходили в Айтоско да търсят земя да се изселят.

- *Защо искате да се преселвате — попитах ги аз.*
- *От мухаджирите мъчно се живее — отговориха ми те единогласно. — По-напред с анадолските турци добре минавахме. Сега се заселиха около нас черкези и турци от България, които ни правят големи пакости — крадат ни добитъка и ни отнемат земята* (Кънчев 1899: 88).

Последният автор, с който ще си послужим, е Атанас Далчев (1904–1978), прекарал ранното си детство (1908–1912) в османската столица, където баща му е депутат. След около четвърт век, в късната есен на 1937 г., той отново се озовава в Истанбул, назначен като учител по български език и литература в местната българска гимназия, в която по-рано работи Никола Фурнаджиев. Турските власти не разрешават на Далчев да изпълнява тази длъжност, поради което след около половингодишен престой той се завръща в София. Много са интересни впечатленията, които поражда втората му среща с града край Босфора. Най-точно това е предадено във фрагмента “Мостът”: *“Гледах и не знаех – гледам ли, или си спомням. Това беше същият мост, който бях виждал като дете.”* (Далчев 1984: 47). В седемте на брой фрагмента, обособени като цикъл под заглавие “Малка цариградска мозайка”, от който е и цитираният “Мост”, последният къс носи заглавието “Хилядо и един стълп”. В него се разказва за едно от истанбулските водохранилища, останали от периода на Византия, и съхранени за посещения до днес. Тук искам да отбележа фактическата грешка на автора, може би съзнателна, поради по-ефектното название – *“дошло сякаш от някоя арабска приказка”*, тъй като става въпрос за Подземния дворец (Yerebatan Sarnıcı), а не за Бинбирдирек (Binbirdirek Sarnıcı). Когато Далчев и *“един приятел, мой сънародник”* влизат вътре във водохранилището, по-скоро се спускат долу, в тъмнината край водата забелязват една жена. Както и в случая с Величков между тях се завързва диалог:

“... и тогава видяхме, че не сме сами: коленичила на брега, една жена, прилична на сянка, плакнеше ръцете си. Моят спътник също се наведе, гребна вода в шепата и я поднесе към устните си.

– Солена! – каза той. – Сигурно се съобщава с морето.

При тия думи жената се изправи и като бършеше ръце от полата си, приближи се до нас.

– Българи ли сте?

– Българи сме – казахме. – А вие отде знаете български?

– Туркиня съм от пловдивските села.

Тя беше слаба, с тънко и сухо лице, и очите ѝ, сигурно черни, гледаха тъжно.

– Става вече пет години, откак работя тук. Дохождам по тъмно, отивам си в тъмно. Цял живот все в тъмница – продължи да разправя тя и като се обърна към спътника ми, изведнъж изхлипа: – А все тъй ли се зеленят нивите, все тъй ли грее слънцето в Тракия? Ех, весело беше там, добре си живеехме!” (Далчев 1984: 49).

Далчев и спътникът му излизат от водохранилището, но вече за тях няма и помен от прекрасния ден в ранната пролет, когато *“небето над Цариград се налива със синилка, по дърветата полазва детски нежна зеленина и самата морска вълна като че се раззеленява.”* Черната вода е солена от сълзите на жената, си мисли поетът.

В приведените примери от произведения в различни жанрове на българските творци с различна нагласа и натюрел, мухаджирът се възприема и се изобразява като човек с несретническа орис, зациклен между отиването и завръщането, често в окаяно материално и морално състояние, което понякога го озлобява срещу довчерашните си съседи, земляци, свои..., физически откъснал се от своята родина, духовно той продължава да живее в нея, превърнала се вече в “изгубен рай”. Чул да се говори на познат, но вече чужд и останал в миналото език, мухаджирът търси контакт, за да изплаче болката си, да се изповяда като пред близък и доверен човек. Българските писатели и поети дълбоко състрадават и съчувстват на мухаджира, те споделят неговата злощастна съдба, която засенчва в очите и душите им дори непогръкващите прелести на Босфора.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Величков, 1966: Величков, К. Избрани произведения. Т. I. София, Български писател, 1966.

Геров, 1978: Геров, Н. Речник на българския език. Допълнение. София, Български писател, 1978.

Далчев, 1984: Далчев, А. Съчинения. Т. II. София, Български писател, 1984.

Донкин, 1934: Донкин, Н. До Бруса и назад. София, Факел, 1934.

Кънчев, 1899: Кънчев, В. Из Мала Азия. – Български преглед, VIII, София, 1899.

Мевсим, 2006: Мевсим, Х. Цариградските българи посрещат княз Батемберг. – в. Марица, Пловдив, 2006.

Ayverdi, 2005: Ayverdi, İ. Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük. Kubbealti, İstanbul, 2005.